

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
Аспірантура та ад'юнктура

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ
З навчальної дисципліни
ІСТОРІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ЮРИДИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

обов'язкових компонент
освітньої програми третього (PhD) рівня вищої освіти

053 Психологія (юридична психологія)

За темою 4:
Наукові школи вітчизняної юридичної психології
1

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 р. № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023 р. № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 р. №7

Розглянуто на засіданні кафедри соціології та психології (протокол від 15.08.2023 № 8)

Розробник:

Завідувачка кафедри психології та соціології ХНУВС, доктор психологічних наук, професор Євдокімова О.О.

Рецензенти:

1. Начальник кафедри психології та педагогіки гуманітарного факультету Національної академії Національної гвардії України, кандидат психологічних наук, доцент Станіслав Ларіонов

2. Професор кафедри педагогіки та психології факультету № 3 Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор психологічних наук, професор Наталія Мілорадова.

Наукові школи вітчизняної юридичної психології.

План лекції

1. Методологічна специфіка вітчизняної психологічної науки.
2. Наукові розвідки київської наукової школи юридичної психології (Костицький М.В., Максименко С.Д., Медведєв В.С., Синьов В.М. та ін.): філософські, теоретичні, методологічні проблеми юридичної психології, злочинна діяльність та злочин; професіографічна характеристика основних видів оперативно-службової діяльності, професіограми, професійно-психологічний відбір та підготовка суб'єктів оперативно-службової діяльності; оперативно-розшукова психологія; психологічне портретування осіб, які представляють оперативно-службовий інтерес тощо. Концепція взаємодії об'єкта та суб'єкта пенітенціарного процесу В.М. Синьова.
3. Західноукраїнське наукове об'єднання фахівців з юридичної психології – розробка питань судової психології.
4. Харківська наукова школа (О.М. Бандурка, О.В. Землянська та ін.): питання взаємодії психології і права; делінквентна поведінка, пенітенціарна психологія, актуальні психологічні проблеми профілактики злочинів та правопорушень; проблеми психологічної реабілітації учасників бойових дій; психологія особистості працівника поліції; проблеми реадaptaції правопорушників; протиправна поведінка неповнолітніх; психологічні аспекти проведення психофізіологічних досліджень з використанням поліграфічних пристроїв тощо.

Література

Базова

1. Юридична психологія: підручник / за заг. редакцією О.М. Бандурки; Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків: Майдан, 2018. 684 с.
2. Юридична психологія : підручник / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова. 3-тє вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2019. 288 с
3. Методичні рекомендації з курсу «Юридична психологія» / Л. П. Журавльова, Т. Ю. Кулаковський, О. Г. Кулаковська, О. Г. Шмиглюк Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2019. 57 с.

Допоміжна

1. Костицький М. В. Деякі питання методології юридичної науки. *Науковий вісник національної академії внутрішніх справ*, № 1, 2013. С. 3-11
2. Лук'янчиков Б.Є. Лук'янчиков Є.Д. Законодавче регулювання ідентифікації об'єктів за слідами пам'яті. // *Вісник кримінального судочинства*. 2016. №1. С. 88-93.
3. Синьов В.М. Психолого-педагогічні проблеми дефектології та пенітенціарії: вибрані наукові праці Київ: МП “Леся”, 2010. 779 с.
4. Чаплинська Ю.А. Слідчий експеримент (організаційний аспект). / *Криміналістичний вісник*. 2013. №1 (19). С. 43-48.

Наукові школи вітчизняної юридичної психології

1. **Методологічна специфіка вітчизняної психологічної науки.**

На початку XX ст. у юридичній психології починають використовувати експериментальні методи дослідження, велика кількість робіт цього періоду присвячені психології свідків: І. Н. Холчова «Мрійлива неправда», Г. Португалова «Про показання свідків», Є. М. Кулішера «Психологія показань свідків і судовий наслідок». Дану тематику розробляли і інші дослідники, а саме М. М. Хом'яков «До питання про психологію свідка», О. В. Завадський і О. І. Єлістратов «Про вплив питань на вірогідність показань свідка».

У ці роки в Україні були перекладені й видані праці таких учених, як Г. Гросс, О. Липман, Е. Штерн, М. Герінг, Г. Мюнстенберг, А. Гельвіг та інших, що, звичайно, вплинуло на вітчизняні дослідження. Особливе значення цьому приділяли юридичні суспільства Києва, Харкова й інших міст. У найбільших містах України створили спеціальні лабораторії. Однак у 30–60-ті рр. дослідження в галузі юридичної психології були призупинені, і відновилися вони тільки в середині 60-х рр. Повторний розвиток та вивчення юридичної психології відбувся після прийняття постанови про поліпшення юридичної освіти й подальший розвиток юридичної науки. У цей час вирішенням теоретичних і прикладних питань юридичної психології займалися багато видатних українських юристів і психологів, а саме: М. В. Костицький, В. Е. Коновалова, У. Ю. Шепитько, З. І. Мітрохіна, В. С. Медведєв та ін. Вони розглядали проблеми не тільки особистості злочинця, психічних механізмів вчинення злочину, а й питання профілактики правопорушення, психологічних основ проведення попереднього слідства. Вітчизняні вчені вивчали різні аспекти особистості співробітників органів правосуддя, вирішували завдання щодо профвідбору, профпідготовки.

Становлення юридичної психології як науки визначалося тим, що основні проблеми юриспруденції (особистість злочинця, досудове слідство та судове провадження кримінальної справи, перевиховання засуджених) не могли бути вирішені на рівні суто юридичному чи суто психологічному, а вимагали розробки спеціалізованого методичного інструментарію для вивчення і теоретичної розробки проблематики на межі юридичної та психологічної науки. Саме тому до юридичної психології повною мірою підходить твердження У. Гербарта про те, що психологія має тривалу передісторію і дуже коротку історію. Ще в трактаті давньогрецького філософа Теофраста (IV–III ст. до н. е.) «Характери» є опис окремих асоціальних рис, притаманних певним типам особистості.

Український філософ-просвітник та юрист Л. Лодій (1764–1829 рр.) у праці «Логічні настанови, спрямовані на пізнання та розмежування істинного і помилкового» (1815 р.) намагався обґрунтувати кримінально–правові поняття за допомогою психології. Він визнавав лише ті покарання, що виступають як засоби психологічного примусу, вважав, що покарання має відповідати духу злочину. Такої ж думки дотримувалися В. Єлпатьєвський, Г. Гордієнко. Х. Штельцер став першим, хто розпочав викладання курсу «Кримінальна психологія» (Московський та Тартуський університети, 1806–1812 рр.).

Практична спрямованість юридичної психології особливо визначилася у 50–70-х роках XIX ст. Так, С. Баршев у роботі «Погляд на науку кримінального законодавства» (1858 р.) відзначав, що жодне питання кримінального права не може бути вирішене без допомоги психології: «Якщо суддя не знає психології, то це буде суд не над живими істотами, а над трупами». На його думку, психологія потрібна не тільки суддям, але й слідчим, тому що зі скасуванням катувань у їх розпорядженні залишається лише один засіб розкриття злочину – вплив на психіку злочинця. Психологія потрібна і законодавцю, якого вона навчить бачити в злочинці не неприборканого звіра, а людину, яку потрібно перевиховувати, а не діяти на неї «мечем і в'язницею». У 1871 р. А. Фрезе опублікував роботу «Нарис судової психології», визначивши її предмет як «нотатки до юридичних питань про нормальні і ненормальні прояви душевного життя».

Прогресивні юристи другої половини XIX – початку XX ст. (Л. Владимиров, Д. Дріль, С. Гогель, А. Коні, Л. Петражицький, В. Чиж, М. Ядринцев та ін.), розуміючи, що лише психологія дозволяє визначити закономірності, що детермінують поведінку людини, вважали, що юридична психологія повинна скласти наукову основу кримінального права, тобто на її базисі має будуватися вчення про суб'єкт злочину, осудність, зміст покарання.

Так, професор Л. Владимиров, викладач Харківського, Московського та Петербурзького університетів, у своїх працях «Про значення лікарів-експертів у кримінальному судочинстві» (1870 р.), «Психологічні особливості злочинця за новітніми дослідженнями» (1877 р.), «Психологічні дослідження в кримінальному суді» (1901 р.) обґрунтував необхідність залучення до кримінального судочинства експертів – спеціалістів із психології, які б мали право ознайомитися з матеріалами справи, обстежувати підсудного, допитувати учасників процесу.

У 1881 р. видатний російський юрист А. Коні прочитав публічну лекцію «Ф.М. Достоевський як криміналіст», де підкреслив значення внутрішнього змісту злочину. Він наголосив, що злочинець у теорії кримінального права звичайно

розглядається як «абстрактний», позбавлений плоті та крові. І такому абстрактному злочинцю призначається «абстрактне покарання». У продовження цієї думки психолог Н. Грот виступав за розвиток емпіричної психології, що повинна вивчати конкретного злочинця. У 1890 році він писав: «Психолога ніколи не запрошують для поради, коли потрібно проникнути всередину наміру, задумів і діянь злочинця».

Становлять інтерес роботи Д. Дріля, який зазначав, що психологія і право мають справу з тими самими явищами – «законами свідомого життя людини». Не володіючи власними засобами для їх вивчення, право повинне звертатися до психології. Психологія є тим базисом, на якому право тільки і може бути побудоване, інакше воно втрачає своє значення як прикладна наука. У «Приватній психології злочинності» (1890 р.) він стверджував, що першим органічним моментом, що сприяє злочину, є ослаблення у злочинців здатності «свідомо керуватися передбаченням майбутнього»

Роботи В. Чижа «Медичне вивчення злочинця» (1894 р.), «Злочинна людина перед судом медичної науки» (1894 р.), «Кримінальна антропологія» (1895 р.) є розвитком теорії Ч. Ломброзо, але його власні ідеї щодо необхідності залучати обізнаних у психології та психіатрії осіб до участі в кримінальному судочинстві були обґрунтованими та цінними.

С. Гогель у книгах «Суд присяжних та експертиза» (1894 р.), «Роль суспільства в боротьбі зі злочинністю» (1904 р.), «Курс кримінальної політики у зв'язку з кримінальною соціологією» (1910 р.) здійснив спробу поєднати біологічний та соціологічний підходи щодо дослідження злочинів і злочинця, висловивши думку про необхідність залучення спеціальних психологічних знань до кримінального судочинства. Н. Ядринцев висунув ідею щодо перевиховання злочинців під впливом суспільної думки та позитивного морального впливу.

Професор Петербурзького та Варшавського університетів Л. Петражицький у книгах «Про мотиви людських вчинків» (1904 р.) та «Вступ до вивчення права і моральності. Емоційна психологія» (1908 р.) стверджував, що реально існують лише психічні процеси, а інші соціально-історичні утворення є лише їх зовнішніми проекціями – «емоційними фантазмами». Він вважав, що державно-правові та інші науки мають опиратися на аналіз психологічних явищ. Соціальний прогрес, розвиток права, моралі, естетики і навіть перехід від правової системи рабства до права вільної праці та конкуренції – це все наслідки і результати «прогресу людської психіки».

Л. Петражицький поділяв право на позитивне та інтуїтивне. Позитивне право – нормативне, санкціоноване державою. Однак норма стає правом не з моменту санкціонування, а після її осмислення, прийняття людиною, вияву нею емоційного ставлення до права. Інтуїтивне право – на противагу офіційному – є більш динамічним за своєю природою, несе в собі певний емоційний код, смислову субстанцію. Це реальність, яка не сприймається через сенсорні канали, а є системою усталених ціннісних орієнтацій, типів переживань тощо. Інтуїтивне право є абсолютним, а позитивне – відносним.

У цей же час (друга половина XIX і початок XX ст.) все більш вагомим значення набували експериментальні дослідження з юридичної психології. Умови для цього були створені зусиллями лікарів–практиків у галузі експериментальної фізіології і психіатрії (І. Сеченов, В. Бехтерев, С. Корсаков, В. Сербський, В. Кандинський та ін.).

Під керівництвом В. Бехтерева було здійснене перше експериментальне дослідження неповнолітніх злочинців, результати якого викладено в роботі «Про розумову працездатність малолітніх злочинців» (1903 р.). У 1904 р. проведено експеримент для перевірки достовірності показань свідків: глядачам п'єси Московського художнього академічного театру «Юлій Цезар» запропоновано відповісти на 15 запитань, які стосувалися сцени вбивства. Надійшло 505 листів із відповідями, що дало змогу сформулювати певні висновки.

Питання щодо показань свідчень, особливо неповнолітніх, було предметом вивчення багатьох вчених того часу. Результати, що засвідчували їх недосконалість (недостовірність), спонукали до пошуку інших можливостей одержання доказової інформації, зокрема, за допомогою експериментальної психології. Стали з'являтися роботи, присвячені використанню навіювання і гіпнозу в кримінальному судочинстві. За участю В. Бехтерева в 1896 р. був застосований гіпноз до підозрюваної у вбивстві свого чоловіка Марії Румянцевої, яка вчинила злочин у результаті сугестії фельдшера І. Хрисанфова, її коханця і домашнього лікаря.

У 1902 р. опубліковано книгу В. Бехтерева «Про експериментальне дослідження злочинців», де підкреслюється, що досліджувати злочинців необхідно переважно «у психологічному відношенні й особливо – в експериментально-психологічному відношенні». На його думку, найближчі причини злочину ніколи не втраять «свого психологічного інтересу і практичного значення». Більш пізня його робота «Об'єктивно-психологічний метод у застосуванні до вивчення злочинності» (1912 р.), присвячена методиці психологічного дослідження злочинців, у якій він поділяв злочинців на декілька груп за психологічними

ознаками: а) злочинці за пристрастю (поривчасті та імпульсивні); б) злочинці з недостатньою чутливістю, без моральних критеріїв, які вчинюють злочини навмисно; в) злочинці з інтелектуальними вадами; г) злочинці з слабкою волею (лінощі, алкоголізм тощо).

У Петроградському університеті юридичну психологію викладав А. Коні. Там був створений перший у світі Державний інститут із вивчення злочинності і злочинця (1925 р.), проведене значне число досліджень і опубліковано тільки за перші чотири роки його існування понад 300 робіт. У 1926–1927 рр. в «Адміністративному віснику НКВД» були опубліковані статті О. Лурії про апаратурну методику діагностики причетності особи до злочину, де обґрунтована можливість упровадження вітчизняного поліграфа. У цей час видавалися книги з проблем професіограми слідчого й оперативного працівника (Казань, 1925 р.), психології натовпу (Харків, 1929 р.) та ін.

Відомий учений, професор Московського університету С. Познишев опублікував низку робіт, присвячених пенітенціарному і кримінальному праву, перевихованню ув'язнених. Його книга «Кримінальна психологія. Злочинні типи» (1926 р.) стала підсумком проведених досліджень щодо особи злочинця та причин злочинів.

С. Познишев вважав, що злочинність породжується і змінюється під впливом певних умов, а також від того, що організм дістав у спадок від предків, тому жоден злочин не можна пояснювати виключно зовнішніми причинами, ігноруючи індивідуальні властивості злочинця. Він відкинув теорії Ч. Ломброзо, Є. Феррі, Р. Гарофало та їх прихильників, зазначивши, що ідея природженого злочинця нічим не обґрунтована: злочин завжди є проявом складного психічного переживання, настрою людини, в якому знаходять виявлення різні риси його характеру. Отже, природжена схильність до злочинності психологічно і логічно неможлива. Водночас він підкреслював, що основними елементами психічної конституції є розумові задатки, світогляд і характер особи. С. Познишев визначив злочинний тип як поєднання властивостей характеру і поглядів людини, що схилиють її до злочину, через що людина стає на злочинний шлях, тоді як інші категорично від цього відмовляються.

Були опубліковані й інші роботи, присвячені загальнотеоретичним питанням юридичної психології. Так, О. Ольгинський, визначаючи предмет науки при здійсненні правосуддя, вказував, що її можна називати «кримінальною психологією». До сфери її вивчення мають входити психологія свідчень, психологія злочину і його причини, психологія злочинця і психологія винесення

вироку. А. Брусіловський у 1929 році видав у Харкові книгу «Судово-психологічна експертиза. Її предмет, методика та кордони», де писав, що слід розрізняти кримінальну психологію і судову психологію. Під кримінальною він розумів ту, яка вивчає злочин і особу злочинця після винесення йому судового вироку. З цього часу ув'язнений стає об'єктом психологічного і патопсихологічного післясудового дослідження в спеціальних науково-пенітенціарних установах. Судову психологію він визначав як сукупність науково-психологічних знань, спрямованих на висвітлення, постановку і експериментальну розробку процесуальних психологічних проблем, до яких належить психологія показань свідків, психологія звинувачуваного, психологія інших учасників процесу (захисників, експертів, цивільних позивачів тощо), психологія суду і судової роботи, питання, які виникають у судовій аудиторії, межі дослідження у кримінальному суді, презумпція невинуватості та її роль, форми і види сугестії при розслідуванні та судовому розгляді кримінальних справ тощо. А. Брусіловському належать також роботи, присвячені доказам у кримінальному процесі, психології показань малолітніх неповнолітніх свідків.

На I Всесоюзному з'їзді психологів, присвяченому вивченню поведінки людини (1930 р.), з доповідями виступили А. Брусіловський («Основні проблеми психології підсудного у кримінальному процесі») і О. Тагер («Про висновки і перспективи вивчення судової психології»). Останній визначив такі основні розділи юридичної психології:

- а) кримінальна психологія – вивчає поведінку правопорушника;
- б) процесуальна психологія – вивчає організацію і діяльність суду;
- в) пенітенціарна психологія – вивчає поведінку осіб, які відбувають покарання, і тих, на кого покладені функції нагляду і перевиховання засуджених.

На цьому етапі розвитку юридичної психології для неї була характерною, як і для психології та юриспруденції того часу, боротьба думок, підходів, методологічних баз. Юридична психологія не уникла помилок, притаманних психологічній науці: біологізму, рефлексологічних і реактологічних нашарувань тощо. На жаль, на той час у СРСР відбулися значні політичні зміни, які зашкодили подальшому розвитку психологічної науки. Після прийняття Постанови ЦК ВКП(б) «Про педологічні збочення у системі Наркомпросів» були закриті чи реорганізовані психологічні науково-дослідні заклади, припинена розробка психологічних проблем у соціальній сфері, на виробництві, в управлінні тощо. Психологія фактично підпорядковувалася педагогіці. І такий стан тривав близько тридцяти років. Зрозуміло, що будь-які психологічні дослідження на межі з

юриспруденцією також не проводилися, психологію ізолювали від проблем криміналістики, слідчої і судової діяльності

Переслідування юридичної психології розпочалося зі статті С. Булатова «Відродження Ч. Ломброзо у радянській кримінології», опублікованій у першому номері журналу «Революція права» за 1929 р. У ній зазнала критики діяльність науково-дослідних установ у сфері дослідження особистості злочинця, практика залучення психіатрів і психологів до кримінологічних досліджень, після чого були зроблені відповідні висновки: кабінети з вивчення особистості злочинця були ліквідовані, а психологічні та патопсихологічні дослідження заборонені. Значна частина того, що було «напрацьоване» у юридичній психології та пов'язане з «технологією» роботи, перейшло в курси криміналістики і кримінального процесу, а також у критичні розділи, присвячені психологічним теоріям суб'єктивної сторони складу злочину в кримінальному праві.

Щоб виправити становище після завданих у 30–ті роки XX ст. ударів, знадобилося понад 30 років. В останні десятиліття XX ст. активізуються дослідження в таких галузях, як проблематика комплексної науки віктимології (дослідження злочинів з позицій відносин і особистості жертви), як виявлення ролі феномену «стигматизації», тобто «суспільного своєрідного таврування» на розвиток злочинців (за Е. Сатерлендом), як вивчення «системи злочинної поведінки» (через вивчення групового способу життя злочинців, генезису їхніх специфічних субкультур), як аналіз ефективності різних виправних програм (за Кларком, через вивчення впливу психотехнологій ресоціалізації та реабілітаційного впливу на зниження рецидиву).

Проблеми юридичної психології завжди привертали пильну увагу українських дослідників. На початку XX ст. вивчалися такі проблеми:

- динаміка злочинності і її співвідношення із соціально-економічною динамікою розвитку держави;
- соціальні джерела злочинності;
- процес утворення злочинної особистості;
- вплив діяльності пенітенціарних органів на особистість злочинця;
- загальні питання юридичної психології (предмет, система, методи, історія, зв'язки з іншими науками);
- правосвідомість і правова психологія;
- психологічна характеристика юридичної діяльності;
- кримінальна психологія, психологія злочинця й злочину;
- психологія попереднього слідства;

- психологія кримінального судочинства;
- судово-психологічна експертиза;
- психологічні особливості неповнолітніх правопорушників;
- кримінально–виконавча психологія;
- етика й психологія правовідносин у сфері підприємницької діяльності;
- психологічні закономірності виникнення й розвитку «тіньової економіки»;
- психологія організованої злочинності тощо.

В Україні були перекладені і видані праці таких учених, як Г. Гросс, О. Ліпман, В. Штерн, М. Герінг, Г. Мюнсберг, А. Гельвіг і ін., що, звичайно, мало значний вплив на вітчизняні судово-психологічні дослідження. Важлива роль у пропагуванні необхідності використання психологічних знань для здійснення правосуддя належала юридичним товариствам Києва, Харкова, Одеси й інших міст, на засіданнях яких ставилися й активно обговорювалися спірні питання застосування психології в юриспруденції. Дослідження проводилися щодо психології показань свідків, психологічної експертизи і деяких інших проблем. В опублікованих роботах робилися спроби визначити предмет спеціальної науки, яка займається проблемами психології при здійсненні правосуддя. Спочатку ця наука часто іменувалася «кримінальною психологією» і в предмет її повинні були входити: психологія показань, психологія злочину і його причини, психологія злочинця і психологія винесення вироку.

Термін „судова психологія” із більш широким змістом з’явився в роботі харківського вченого А.Є. Брусіловського. Він визначав судову психологію як „сукупність науково-психологічних знань, спрямованих на висвітлення, постановку й експериментальну перевірку процесуальних психологічних проблем”. Спеціальні кабінети і лабораторії були організовані в усіх значних містах України: Києві, Харкові, Одесі. Проте у 30–60-і рр. дослідження стосовно юридичної та інших галузей психології були згорнуті. У СРСР відбулися значні політичні зміни, які перешкоджали подальшому позитивному розвитку юридичної психології. У цей період розпочався відхід від гуманістичних принципів у державному, політичному і науковому житті. Різкій критиці піддавалися методи педології і низка інших напрямів у розвитку психологічної науки: не критичне запозичення багатьох положень із робіт закордонних авторів, помилки в методологічній основі науки тощо. Це призвело до різкого скорочення психологічних досліджень: були закриті або реорганізовані психологічні науково-дослідні установи тощо. Психологія була

фактично підпорядкована педагогіці і знаходилася в такому стані близько тридцяти років. Зрозуміло, що в цей період жодні психологічні дослідження на стику з юриспруденцією не проводилися. Психологів ізолювали від слідчої і судової діяльності. Їх вигнали навіть із кримінології, яка у попередні півстоліття розвивалася за допомогою психології.

Дослідження відновилися тільки в середині 60-х рр., коли було прийнято урядову постанову щодо поліпшення юридичної освіти і подальшого розвитку юридичної науки. З травня 1971 р. стали проводитися наукові конференції з юридичної психології, а на з'їздах учених вона стала репрезентуватися в окремих секціях.

Вихід України зі складу СРСР і проголошення національного суверенітету дозволяють говорити про новий етап розвитку юридичної психології в нашій країні. Проте і до розпаду СРСР розв'язанням теоретичних і прикладних питань юридичної психології займалися багато хто з видатних українських юристів і психологів (О. М. Бандурка, В. І. Барко, С. П. Бочарова, О. В. Землянська, В. Є. Коновалова, В. С. Медведєв, З. І. Мітрохіна, В. О. Татенко, О. М. Цільмак, В. Ю. Шепітько, С. І. Яковенко та багато ін.). Вони розглядали не тільки проблеми особистості злочинця, психічні механізми вчинення злочину, але і питання профілактики злочинності, психологічні основи проведення попереднього слідства, вирішували завдання судово-психологічної експертизи.

Юридична психологія в Україні сьогодні представлена такими основними напрямками:

1) *кримінальна психологія* – психологічні закономірності формування антисуспільної спрямованості особистості, мотивів вчинення злочинів, особливості виникнення і динаміки протиправних установок поведінки; психологія формування та розвитку злочинних груп (натовпу) тощо;

2) *психологія процесуальної* (слідчої, судової, адвокатської та ін.) *і непроцесуальної* (оперативно-розшукової, управлінської та ін.) *діяльності* – психологічні засади розкриття і розслідування злочинів;

3) *пенітенціарна психологія* – психологічні закономірності динаміки особистості у процесі відбування покарання, у тому числі – у місцях позбавлення волі, особливості формування і функціонування мікрогруп засуджених;

4) *правова психологія* – психологічні аспекти правотворчості і змісту права, загальної і спеціальної превенції закону, його впливу на формування правосвідомості (суспільної та індивідуальної) та суб'єктів правовідносин;

5) *психологія юридичної праці* – психологічні аспекти професійного психологічного відбору, психологічного супроводження оперативно-службових заходів, психологічної підготовки фахівців для здійснення юридичної діяльності;

6) *судово-психологічна експертиза* та інші форми використання спеціальних психологічних знань в юрисдикційному процесі (кримінальному, цивільному, адміністративному).

Зазначені напрями юридичної психології пов'язані між собою спільністю психологічного змісту соціально-правових реалій, що становлять інтегровану схему. Будь-який інший підхід або вступає у протиріччя з самим собою, приписуючи юридичній психології напрями, не сумісні з правом, або ж характеризується недостатнім рівнем розгляду її юридичних аспектів.

В українській психології проблеми методології аналізували І. Бех, Л. Бурлачук, В. Зеньківський, І. Зязюн, О. Киричук, Г. Костюк, О. Кульчицький, С. Максименко, В. Моляко, В. Моргун, В. Рибалка, В. Романець, О. Скрипченко, О. Ткаченко, Ю. Трофімов та ін. За радянських часів проблематика методології психології була вельми актуальна. Їй присвячено ґрунтовні розроблення Б. Ананьєва, О. А. Буділової, О. М. Леонтьєва, Б. Ф. Ломова, А. В. Петровського, С. Рубінштейна, К. В. Шорохової та ін. Проте, як зазначено вище, нині маємо методологічний “голод” у психології. Їй хіба що присвячено кілька значних праць професора В. Рибалки, навчальні посібники підготовлено за редакцією члена-кореспондента НАПН України Ю. Трофімова, професора М. Корольчука та ін. Вихід у світ останніх двох праць зумовлено, швидше, не епістемологічними, а дидактичними потребами – студентам-психологам рчитається курс методології психології і тому їх треба було забезпечити хоча б мінімальним посібником з цієї дисципліни. Видано також конспекти лекцій, які мають локальне чи регіональне поширення, але ґрунтовних академічних праць з методології психології немає (за винятком монографій О. Ткаченка, які вийшли ще в 70-х роках минулого століття, та сучасних робіт В. Рибалки). Деякої компенсації досягнуто завдяки навчальним посібникам (Л. Я. Дорфмана, В. Ф. Дружинина, В. В. Никанурова, А. В. Юревича). Але цього було недостатньо, хоч українська психологія впродовж 70 років розвивалася, в основному, у межах радянської психології, нині повертаємось до психологічної спадщини ХІХ ст. і спадщини української діаспори. І тому в методологічному сенсі відбувається серйозна корекція питань теорії і методології української психологічної науки.

Викристалізовується і розвивається теорія вчинкової психології, започаткована О. Киричуком, В. Роменцем, В. Татенко, Т. Титаренко та ін. Тобто українська

психологічна наука перебуває в “бродінні” та пошуку теоретико-методологічної парадигми. Для того щоб забезпечити поступ методології української психологічної науки, важливо розібратися з питаннями методології, яку досліджували, зокрема, у радянській Україні. Я вже виступав із статтею, присвяченою діалектиці як методології пізнання у психології, у якій спробував критично проаналізувати марксистсько-ленінську методологію матеріалістичної діалектики.

Упродовж 70 років методологією психології проголошувалася марксистсько-ленінська філософія, писалося про діалектико-матеріалістичне розуміння психіки, принципи цієї діалектики, застосовувані у психології, але про саму діалектику замовчувалося, методологічні моменти ігнорувалися, а описувалися конкретні методи пізнання у психології. На психологів ще значний вплив справив учинений 1934 р. погром психологічної науки, фактично забороненої сумнозвісною постановою ЦК ВКП(б) “О педологических извращениях в системе Наркомпроса”. Навіть після відродження в СРСР психологічної науки в 50–60-х рр. ХХ ст., такі видатні психологи, як П. Запорожець, Г. Костюк, О. Леонт'єв, О. Лурія, серйозного аналізу питань методології уникали. Крім того, на психологію впродовж десятиліть тиснула фізіологічна теорія І. Павлова, у зв'язку з чим психічні процеси трактувалися як фізіологічні. Навіть відомий філософ і психолог С. Рубінштейн у питаннях методології намагався не виходити за межі критики буржуазних психологів. Цілком у дусі часу написана базова монографія О. Буділової “Философские проблемы в советской психологии” (1972 р.). У ній автор критикує механіцистів, позитивістів, психотехніків, педологів та інших “некритичних запозичувачів” буржуазної методології. Розроблення та впровадження методології психологічної науки (зрозуміло, марксистсько-ленінської) постає, на думку О. Буділової, з усією гостротою. “Питання методології стають актуальними як для конкретних наук, так і для радянської філософії, спрямованої ленінським заповітом союзу з природознавством. Для успішного застосування діалектичного матеріалізму до конкретних наук мало було загальних формул. Кожній з цих наук належало пройти свій шлях утілення діалектичного методу”. Дісталось від автора і так званим “діалектикам” (А. Деборіна, І. Луппола, М. Карєва), які прагнули даліше розвивати і вводити в марксизм категорії гегелівської діалектики. При цьому, на думку О. Буділової, вони затушовували принципову відмінність марксизму від попередніх філософських теорій.

1984 року опубліковано монографію директора Інституту психології АН СРСР і Президента Товариства психологів СРСР Б. Ломова “Методологические и теоретические проблемы психологии”, у якій автор розглядає питання стану

психологічної науки, розвиток її загальної теорії, системного підходу, категорії відображення, проблеми діяльності, особистості, співвідношення біологічного і соціального в детермінації психіки людини. Як видно з цього переліку та зі змісту праці, автор проаналізував важливі теоретичні проблеми, окремі фрагменти методології, а самої методології немає. Хіба що у вступі обсягом сім сторінок, у якому крім іншого є твердження про те, що марксизм уперше в історії наукової думки дав послідовно матеріалістичне пояснення суспільних явищ, розкрив закони розвитку суспільства. Тим самим нібито була створена реальна основа строгого наукового вивчення специфічно людських властивостей психіки, походження і розвитку свідомості, детермінант психічного розвитку людини, психічного складу особистості.

Психологія, що спиралась у своєму розвитку лише на природознавство, стверджує Б. Ломов, не знала шляхів і методів дослідження законів суспільно-історичного розвитку психіки людини. І лише оволодівши історичним матеріалізмом, вона набула можливості строго визначити наукові методи дослідження психічних явищ, що властиві людині. Б. Ломов стверджує, що теоретичне дослідження опирається на “нечітку”, методологічну (філософську) позицію, при цьому виникає небезпека підміни теоретичного знання емпіричним. Водночас у проаналізованій праці прослідковується філософський рівень як методології психології системного підходу. І хоч автор торкається категорії відображення, проблеми діяльності, спілкування, особистості, зв’язок соціального і біологічного, якщо враховувати й інші праці Б. Ф. Ломова, то видно, що він відстоює системну методологію як дійсну реальну методологію психології. Згадка про матеріалістичну діалектику – це дань ідеологічним вимогам і цензурі. Подібне можемо знайти у працях Б. Ананьєва, О. Леонтьєва, А. Петровського, С. Рубінштейна, М. Ярошевського та ін., коли формально ці вчені віддавали перевагу методології матеріалістичної діалектики, а фактично виступали її ревізіоністами, пропонуючи поряд з нею (матеріалістичною діалектикою) або під час її розвитку інші методології: діяльнісну, особистісну, комунікаційну, установки та ін.

Отже, монометодологічний підхід, а саме підхід до пізнання у психології винятково з позицій матеріалістичної діалектики, є тупіковий. Тупіковий тому, що немає ні матеріалістичної, ні ідеалістичної діалектики, а є діалектика як філософська концептуалізація розвитку усвідомленого в онтологічному (буттєвому) і в логіко-поняттєвому сенсі, яка є вченням, теорією, методологією, методом. Основи діалектики заклав давньогрецький філософ Геракліт (540–480 рр. до н. е.), який

проходив багаторічне навчання чи стажування у вавилонських жреців. Там і опанував діалектику.

Свій вклад у розвиток діалектики зробив Сократ, а пізніше і його учень Платон. Свою частку в розвиток діалектики зробили Рене де Карт, Барух Спіноза, Готфрід Вільгельм Лейбніц. Однак найбільший розвиток діалектика отримала в філософській системі Георга Вільгельма Фрідріха Гегеля. За Г. Гегелем, діалектика розуміється як метод віднайдення та вирішення суперечностей, які містяться в поняттях. Гегель уточнив закони і категорії діалектики. Цим його творчим доробком користуємося і понині.

Як показує досвід Середньовіччя і “залізного віку” – XIX ст., філософія не може бути прислужницею ні теології, ні науки, ні ідеології. Хоча, якщо згадувати XX ст., то так звана “матеріалістична діалектика” набула у країнах “соціалістичного табору” статусу символу віри, який мусив прийматися без критики і застережень як єдино правильний. Для того щоб продовжувати виклад матеріалу та стимулювати дискусію, треба домовитися про поняття “метод”, “методика”, “методологія”. Метод слід розуміти (грец. μέθοδος – шлях до чогось, прослідковування, дослідження) як засіб, сукупність прийомів і операцій, за допомогою яких здійснюється пізнання. Метод – це інструмент. Методика – це вчення про сукупність прийомів, способів і організацію застосування методів наукового пізнання. Інакше кажучи, методика є технологія наукового пізнання, яке здійснюється за допомогою певних методів.

Отже, є метод, методика і методологія. Вони, з одного боку, перебувають в ієрархічному зв'язку, з другого – можуть виявлятися доволі автономно. Так, наприклад, метод спостереження може застосовуватись в більшості наук, у тому числі й у психології, без огляду на те, що він (авт. – М. К.), найбільше пов'язаний з позитивістською методологією, емпіризмом. Отже, щоб спостерігати за природою, соціумом, психічними процесами і явищами не обов'язково себе позиціонувати як позитивіста чи емпіриста. Донині філософи і теоретики методології плутаються серед понять “метод”, “методика” і “методологія”. Так, Є. Ушаков у підручнику “Вступ до філософії і методології науки” пише про “методологічні установки”, “приписи філософського характеру”, “норми філософського характеру” і т. п.. У колективному навчальному посібнику “Філософія і методологія науки”, за редакцією В. І. Купцова, йдеться про будь-що: про образ науки, її виникнення, НТП, зв'язок науки і філософії, історію науки та ін. Лише власне про методологію немає нічого. Таку саму “скромність” виявляють і автори навчального посібника “Філософія науки”, за редакцією С. А. Лебедева, де співавторами є такі відомі вчені, як В. В. Ільїн, Ф. В. Лазарєв, Б. Г. Юдін. У фундаментальному виданні на 730

сторінках пишеться про “філософський метод” науки, але нічого немає про методологію. І це при тому, що один з авторів, Б. Г. Юдін, є співавтором чотиритомної Нової філософської енциклопедії та багато писав про методологію. Виникає запитання.

Напевно, будучи інтерпретаторами і коментаторами матеріалістичної діалектики як методології в минулому, нині “дмухають на холодне” – уникають згадувати про будь-яку методологію. Уже зазначалося, що в радянський період уся марксистсько-ленінська філософія трактувалася як методологія. На сьогодні філософія деякими вченими теж трактується як методологія психології. Має місце і зворотний підхід, коли філософію прагнули замінити методологією. Цей підхід пов’язано з діяльністю видатного філософа, психолога і панметодолога Георгія Щедровицького, який з 50-х років минулого століття запроваджував “системно-мислєдіяльнісну методологію”, на основі якої він і його послідовники вибудовували теорію наукового пізнання, логіку і теорію мислення, системно-діяльнісну теорію.

Прикладний характер здобутки школи Г. Щедровицького знаходили в “організаційно-діяльнісних іграх”. Методологія, на думку Г. Щедровицького, виступає рамкою всієї мислєдіяльності. Він теж повторює нібито проголошену Гегелем, Марксом і Леніним тезу, що не потрібно трьох слів, бо онтологія, логіка і теорія пізнання суть єдине, тобто це – одна Логіка. Інакше кажучи, він різко виступав проти заміни філософії і методології теорією інформатики, інформатикою, трактування філософії і методології як різних видів інформаційного поля.

Є ще й інший підхід – відмова від будь-якої методології. Так, знаменитий мислитель XX ст. Бертрам Рассел у праці “Релігія і наука” заперечує підхід до наукових досліджень, який ґрунтується на дедукції (тобто на логіці), застосуванні загальних положень і принципів і до конкретних дослідницьких проблем. Він проводить паралель між методологією та середньовічною теологією, яка була загальною світоглядною теорією і установкою для наукових досліджень, у тому числі й філософських. Загальнотеоретичні установки виступають тими самими “теологічними” обмеженнями для наукового пізнання як теологія в середні віки для науки (зрештою, “матеріалістична” діалектика протягом 70 років виконувала таку саму роль). Тому, за Б. Расселом, ніякої методології не потрібно. Підтвердження ідей Б. Рассела можна знайти у статті Льва Мельникова “Наука чи технологія”, який указує, що не лише без будь-якої методології, а й без теорії (науки) здійснено найграндіозніші проекти в історії людства. Яка теорія і методологія лежала в основі будівництва Вавилонської вежі, пірамід, Великого китайського муру, римських бань і акведуків, храмів Карнака, вироблення ракет, забезпечення польотів у Космос?. Це

робили дилетанти, інженери, технологи, винахідники, самоучки. Ніхто з них ученими не був і такими себе не вважали, вони були конструкторами і технологами. Виникає запитання: то чи потрібна методологія у психологічному та будь-якому іншому науковому пізнанні? Відповідь діалектична: 1) “так”; 2) “ні”; 3) “так – ні” одночасно. А в заперечення тез Б. Рассела, Л. Мельникова свідчить розвиток теоретичної фізики як бази нанотехнологій і синергетики як методологічної основи новітнього синтезу наук, відбудування постнеокласичної картини світу.

Синергетика – це міждисциплінарний напрям, який виник у 70-ті роки ХХ ст., та мав на меті пізнання загальних законів і принципів, що лежать в основі самоорганізації у природі, різних її складових: у фізиці, хімії, біології, техніці й соціумі. Самоорганізацію розуміють як виникнення просторово-часових структур макросвіту у складних нелінійних системах, які перебувають у далеких від рівноваги станах, близьких до критичних точок (біфуркації), коли стан системи стає несталим. При цьому навіть під час незначного впливу (флуктуації) система може різко змінювати свій стан. Цей період характеризують як виникнення порядку з хаосу. У синергетиці є поширена трактовка нелінійного розвитку, критика жорсткого детермінізму. Синергетика пропонує якісно іншу картину світу, ніж та, яка міститься в основі класичної науки та пов’язана з іменами Ньютона та Ейнштейна, тобто науки, ґрунтованої не лише на класичній теорії механіки Ньютона і квантово-релятивістській концепції Бора – Ейнштейна, яку ще призначено називати неокласичною. Настає відмова від образу світу, ґрунтованого на елементарних частинках – цеглинках матерії на користь картини світу як сукупності нелінійних процесів.

1

Синергетика пов’язана з іменами В. Аршинова, І. Пригожина, І. Стенгерса, Г. Хакена. Для синергетики притаманні фундаментальні принципи: А. Два структурні принципи буття: 1) гомеостатичність; 2) ієрархічність. Б. П’ять принципів становлення: 1) нелінійність; 2) нестійкість; 3) незамкнутість; 4) динамічна ієрархічність; 5) спостереження. Як може бути застосована синергетика як методологія в гуманітарних науках, і, зокрема, у психології? Метафорично можна говорити про дві самоорганізовані лабораторії: “лабораторію природи” і “лабораторію культури”. У першій твориться і змінюється світ, а наука розшифровує закони природи. У другій, поряд з природою (умовно-живою і неживою), людина творить антропосферу. Творить її самореферентно, самокреативно, у режимі комунікації і самоорганізації. Людина (свідомо чи несвідомо) виступає тут творцем, засобом і об’єктом діяльності. Міняється стратегія отримання емпіричного знання –

не треба, а іноді заборонено ставити активні соціальні і психологічні експерименти. Досить створити інформаційні бази даних антропої сфери.

Тобто перебіг розвитку соціуму (та й психіки в онтогенезі), який забезпечується внутрішніми вибухами, флуктуаціями через самоорганізацію буде прогресувати. Постає запитання: чи може синергетика як теорія, яка “працює” і в Космосі, і в мікросвіті, бути застосована у психології? Чи не буде це чергова спроба застосувати до психіки чергову теорію, розроблену в надрах фізики чи математики? Адже пройдено етапи механіцизму, фізикалізму, намагання “побачити” психіку через призму фізіології, кібернетики, інформатики, теорії систем. Чи не є сучасне захоплення синергетикою, провадженням того, що вже мало місце? Значна частина гуманітаріїв, у тому числі психологів, на дух не переносять застосування в гуманітарному пізнанні теорій і вчень, запозичених із природничої сфери. Уважаю, що так званий відрив “живої” і “мертвої” природи, Матерії і Духу, Буття і Свідомості, соціуму і природи, безпідставні.

Згадуючи четвертий закон Коммонера, згідно з яким “все пов’язано зі всім”, можна стверджувати, що вказаний вище розрив безпідставний. Узяти хоча б здобутки етології і зоопсихології – багато з того, що вважається виключно особливостями людської поведінки, у тому числі в соціумі, чи наявність певних правил, які її регулюють, знаходимо у “братів наших менших” – у тваринному світі. Та й усезагальний другий принцип (закон) термодинаміки прослідковуємо і в соціумі – створена система, суспільна організація, з рештою індивідуальна і групова психіка має час зародження, апогею і занепаду. Тому застосування синергетики як методології у психологічній науці є правомірним. Хіба не є напівдикість, неорганізованість древніх людей синергетичним хаосом? Хіба на певному часовому відтинку не доходять люди точки біфуркації, за якою настає прогресуючий розвиток психіки і соціальних організацій, творення суспільних інституцій? Очевидно, що головним інструментом творення порядку з хаосу, психіки в онто- і філогенезі є самоорганізація людей. Приведена контурна характеристика теорії синергетики свідчить, що вона може бути методологією і у психології. І може успішно конкурувати з діалектичною (у гегелівському розумінні) методологією. Сказане вище про спроби ще за радянських часів підняти методологію діяльнісну, особистісну, комунікаційну, установки, змістовно-генетичну на рівень філософії і навіть протиставити її матеріалістичній діалектиці свідчить про дисидентство у психологічній науці, мовчазний (а часом, і не мовчазний) протест проти ідеологічної зашореності монометодологічного підходу в психології.

Сказане про синергетику свідчить про подальший методологічний пошук у психологічному пізнанні. Тому передумовою подальшого розвитку методологічних досліджень у психології має стати: 1) відмова від ієрархії методології, що визначається як: філософська; загальнонаукова; конкретно-наукова; 2) методологію слід “розміщувати” по горизонталі й використовувати вчений може її за власним вибором. Це може бути позитивістська, діалектична, діяльнісна, психоаналітична, гуманістично-синергетична чи інша методологія; 3) не обов’язково зашорювати себе однією методологією, можна використовувати методи з різних методологій (у певних, звичайно, рамках), тобто методика конкретного наукового дослідження може виглядати як мозаїка методів; 4) методологія як учення необхідне вченому для розвитку наукового світогляду, він не обов’язково має бути “правовірним” діалектиком, позитивістом, психоаналітиком, синергетиком, прихильником діяльнісної чи гуманістичної психології.

2. Наукові розвідки київської наукової школи юридичної психології (Костицький М.В., Максименко С.Д., Медведєв В.С., Синьов В.М. та ін.): філософські, теоретичні, методологічні проблеми юридичної психології, злочинна діяльність та злочин; професіографічна характеристика основних видів оперативно-службової діяльності, професіограми, професійно-психологічний відбір та підготовка суб’єктів оперативно-службової діяльності; оперативно-розшукова психологія; психологічне портретування осіб, які представляють оперативно-службовий інтерес тощо. Концепція взаємодії об’єкта та суб’єкта пенітенціарного процесу В.М. Синьова.

Виникнення та функціонування наукових шкіл є важливою складовою розбудови і розвитку юридичної психології.

У сучасній вітчизняній юридичній психології склалися та функціонують принаймні чотири об’єднання, які мають повноцінний статус наукової школи чи успішно претендують на нього.

На початковому етапі Київська наукова школа центрувалася навколо постаті В.М. Синьова. Він висунув основні положення педагогічної за назвою, але психологічної за сутністю концепції взаємодії об’єкта та суб’єкта пенітенціарного процесу. Основний етап функціонування Київської наукової школи пов’язаний з іменами М.В. Костицького, С.Д. Максименка, С.І. Яковенка.

На цьому етапі проведені численні дослідження щодо напрямків та конкретних аспектів психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності ОВС, професійно-психологічного відбору, підготовки та навчання різних категорій її суб’єктів. При НАВС відкриті ад’юнктатура та докторантура, здійснюється підготовка

та підвищення кваліфікації практичних психологів органів та підрозділів внутрішніх справ, внутрішніх військ та вищих навчальних закладів МВС, функціонує перша і провідна в Україні спеціалізована Вчена рада щодо присудження наукового ступеня доктора та кандидата наук зі спеціальності «юридична психологія». В рамках школи в різні роки працювали і продовжують працювати 16 докторів наук зі спеціальності «юридична психологія» та споріднених з нею наукових спеціальностей: Барко В.І., Костенко О.М., Костицький М.В., Криволапчук В.О., Кудерміна О.І., Майдіков Ю.Л., Максименко С.Д., Медведєв В.С., Мойсеєва О.Є., Мороз Л.І., Охріменко І.М., Синьов В.М., Супрун О.М., Хохліна О.П., Яковенко С.І.

В рамках Київської наукової школи проводяться фундаментальні та практично-прикладні дослідження за такими основними напрямками:

- філософські, теоретичні, методологічні проблеми юридичної психології (Костицький М.В., Максименко С.Д., Медведєв В.С., Синьов В.М. та ін.);
- делінквентна поведінка, злочинна діяльність та злочин, особистість та група як їх суб'єкти (Казміренко Л.І., Костенко О.М., Медведєв В.С., Максименко С.Д., Мойсеєва О.Є. та ін.);
- професіографічна характеристика основних видів оперативно- службової діяльності, професіограми, професійно-психологічний відбір та підготовка суб'єктів оперативно-службової діяльності (Андросюк В.Г., Барко В.І., Корсун С.І., Левенець О.А., Шаповалов О.В. та ін.);
- оперативно-розшукова психологія (Александров Д.О., Ірхін Ю.Б., Медведєв В.С., Никифорчук Д.Й., Охріменко І.М. та ін.);
- психологічне портретування осіб, які представляють оперативно- службовий інтерес (Віденко О.І., Ірхін Ю.Б., Медведєв В.С. та ін.);
- особистість працівника ОВС на різних етапах професіогенезу, колектив та команда як суб'єкти оперативно-службової діяльності (Александров Д.О., Барко В.І., Волошина О.В., Іванова О.В., Криволапчук В.О., Кудерміна О.І.).

3. Західноукраїнське наукове об'єднання фахівців з юридичної психології (Благути Р.В., Кисіль З.Р., Кощинець В.В., Луцький А.І., Луцький М.І., Петечел О.Ю., Сливка О.Ю. та ін.) має основні ознаки самостійної наукової школи та відзначається певною своєрідністю. Ця своєрідність пов'язана, в першу чергу, з постаттю фундатора школи М.В. Костицького. Він є автором перших у сучасній вітчизняній юридичній психології фундаментальної наукової праці „Введение в юридическую психологию: Методологические и теоретические проблемы» (1990 р.) та навчальної програми з дисципліни „Юридична психологія» (1995 р.) для майбутніх юристів та психологів. Завдяки зусиллям М.В. Костицького ця дисципліна вперше

почала викладатися у Львівському державному університеті ім. Івана Франка. Він заснував і продовжує очолювати два основні напрямки в рамках західноукраїнської наукової школи: судово-психологічна експертиза в юрисдикційному процесі; теорія та методика використання спеціальних психологічних знань у досудовому розслідуванні та судочинстві.

За ініціативи М.В. Костицького останні роки сформувався ще один науковий напрямок, осередком якого є Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. Представники цього напрямку (Марчак В.Я., Федіна А.В., Цимбал Ю.Ю., Черновський В.К., Шувальська Л.Р. та ін.) вельми активно і плідно розробляють проблеми судової психології, в першу чергу суддівської діяльності та її суб'єкта. Актуальність цього напрямку пов'язана з введенням у дію нового кримінального процесуального кодексу України.

4. Харківська наукова школа заснована юристами О.М. Бандуркою та В.О. Коноваловою. Пізніше провідну роль в ній відігравали психологи (Бочарова С.П., Віденєєв, Землянська О.В., Тімченко О.В., Хрістенко В.В. та ін.). В рамках школи плідно досліджуються проблеми правоохоронної та слідчої діяльності, особистості працівника ОВС, психологічного забезпечення навчально-виховного процесу у ВНЗ та адаптації до оперативно-службової діяльності.

На базі Харківського національного університету внутрішніх справ, який є основним осередком Харківської наукової школи, здійснюється підготовка практичних психологів, функціонує спеціалізована Вчена рада щодо присудження наукового ступеня кандидата наук зі спеціальності „юридична психологія”.

В останній час ³ Харківської школи змістовно та організаційно виділився науково-прикладний напрямок зі спорідненої спеціальності „психологія діяльності в особливих умовах. Його осередком є національна академія цивільного захисту населення Державної служби надзвичайних ситуацій.

5. Південноукраїнське наукове об'єднання, яке виникло в останнє десятиріччя, набуває все більше ознак самостійної школи. В ньому збалансовано представлені та плідно взаємодіють юристи і психологи (Долженков О.Ф., Меркулова Ю.В., Цільмак О.М., Яковенко С.І. та ін.). В рамках школи плідно розробляються проблеми оперативно-розшукової та слідчої діяльності і їх суб'єктів, профілактики правопорушень серед неповнолітніх, професійного становлення особистості працівника ОВС, підготовки медіаторів. На базі Одеського державного університету внутрішніх справ, який є основним осередком Південноукраїнської наукової школи, відкрита докторантура, функціонує спеціалізована Вчена рада щодо

присудження наукового ступеня кандидата та доктора наук зі спеціальності „юридична психологія”.

Одним з важливих показників діяльності наукових шкіл є проведення наукових конференцій на міжнародному та загальнонаціональному рівні. За час незалежності України у Києві, Львові, Харкові, Донецьку, Одесі і Чернівцях проведено близько 30 науково-практичних конференцій з актуальних проблем сучасної юридичної психології.

Дослідження фахівців сьогодення мають досить широкий діапазон. Це не тільки проблеми використання судово-психологічної експертизи, психології дізнання і слідства, психологічні проблеми профілактики правопорушень, а й питання психології особистості правопорушника, психології судочинства, правомірної поведінки, професіограм і психограм юридичних професій тощо.

Розширяється горизонт психологічних досліджень та сфер практичного застосування їх результатів у практичній юриспруденції. Виявляється тенденція використання психологічних знань для забезпечення виконання завдань цивільного судочинства, профілактики адміністративних правопорушень, а також їх застосування в законотворчому процесі. Позитивні зміни спостерігаються також в організації наукових досліджень. Останніми роками визначилося прагнення до координації наукових досліджень, кооперації з науковими пошуками у суміжних сферах – соціології, педагогіці, медицині. Вказані процеси свідчать про вихід юридичної психології в Україні на новий етап розвитку.